

UOT: 33. 63. 336

AZƏRBAYCANDA KƏND TƏSƏRRÜFATINA AYRILAN SUBSİDİYALARIN EFFEKTİVLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Firdovsi Fikrət oğlu Fikrətzadə, i.ü.f.d.,

*Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin direktoru,
İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun doktorantı*

Tel.: (055) 207-70-13; e-mail: firdovsi.fikratzade@atm.gov.az

Xülasə

Kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin verilməsi, o cümlədən bu sahənin subsidiyalaşdırılması praktikası hazırda global kənd təsərrüfatı sisteminin həlledici elementinə çevrilib. Bu məqalədə kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi məsələsinin nəzəri aspektləri öyrənilmiş və bu sahədə beynəlxalq təcrübə təhlil edilmişdir. Azərbaycanda aqrar sahə üzrə dövlət dəstəyi tədbirləri, xüsusilə də birbaşa subsidiyalar sistemli şəkildə təhlil olunaraq bu dəstəyin effektivliyi müxtəlif indikatorlar əsasında qiymətləndirilmişdir.

***Açar sözlər:** dövlət dəstəyi, subsidiya, birbaşa subsidiya ödənişləri, kənd təsərrüfatına istiqamətlənmə indeksi.*

Giriş

İqtisadiyyatın digər sahələrinə nisbətən aqrar sahəyə daha çox dövlət dəstəyinin göstərilməsi həm elmi dairələrdə, həm də təcrübə müzakirələrdə mübahisə mövzularından biri kimi çıxış edir. Sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları arasında qiymət disproporsiyasının aradan qaldırılması və ya ən azından zəiflədilməsi məqsədilə əsaslandırılan aqrar sahənin subsidiyalaşdırılması praktikası, fikrimizcə, nəzəri olaraq Engel qanunu ilə izah oluna bilər. Məlum olduğu kimi, bu qanuna əsasən, gəlirlər artdıqca bu gəlirlərin ərzaq məhsullarına sərf edilən hissəsi azalır (hətta ərzaq məhsullarına sərf edilən məbləğ mütləq olaraq artsa da) [5]. Bu qanunauyğunluq nəticəsində ərzaq məhsullarının qiymət indeksi ilə qeyri-ərzaq məhsullarının qiymət indeksi arasında disproporsiya yaranır və cəmiyyətin rifahı artdıqca bu disproporsiya da getdikcə artır.

Belə ki, insanların gəlirləri artdıqca onların ərzaq məhsulları istehlakı müvafiq fizioloji normalara uyğun səviyyəyə çatır, bu normalardan yuxarı illik ərzaq istehlakına tələbat olmur. Hətta ərzaq məhsullarının qiymətləri konyukturanın təsiri ilə aşağı düşmüş olsa belə, ərzaq istehlakında artım baş vermir, çünki bu məhsulları uzun müddət saxlamaq olmur [11].

Lakin gəlirlər artdıqca, məsələn, maşına, mənzilin genişləndirilməsinə və təmirinə, sənaye məhsulu olan çoxlu sayda məişət əşyalarına və s. tələbat dayanmadan artır (və qiymət indeksi yüksəlir). Nəticədə, məsələn, avtomobil sənayesinin metal xammalına, məişət kimyası sənayesinin kimya xammalına tələbatı da getdikcə yüksəlir və bu xammalların da qiymət indeksi artır. Təbii ki, bu

xammalların qiyməti aqrar məhsulların istehsalı üçün istifadə olunan, məsələn, traktor və gübrə üçün də eyni qalır və traktor və gübrənin də qiymət indeksi sənaye məhsulları ilə eyni səviyyədə dəyişir (artır). Bununla da traktor və gübrənin (sənaye məhsullarının) qiymət indeksi aqrar məhsulların qiymət indeksindən yuxarı olur, aqrar sahədə çalışanların gəlirləri isə sənaye sahələrində çalışanların gəlirlərindən aşağı olur. Məhz ərzaq və qeyri-ərzaq məhsulları üzrə yaranan bu qiymət disproporsiyasının aradan qaldırılması (zəiflədilməsi) zərurəti aqrar sahənin əlahiddə şəkildə subsidiyalaşdırılmasını şərtləndirir.

Beləliklə, sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları arasında qiymət disproporsiyasının aradan qaldırılması (zəiflədilməsi) zərurətinə görə həyata keçirilən aqrar sahənin subsidiyalaşdırılması praktikası hazırda qlobal kənd təsərrüfatı sisteminin zəruri elementinə çevrilib.

Aqrar sahəyə ayrılan subsidiyaların məqsədi kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə istehsal xərclərini tənzimləmək, fermerlərin gəlirliliyini artırmaq, ərzaq məhsullarının qiymətlərini stabilləşdirmək və lazım olan qədər ərzaq məhsulları istehsalını təşviq etməkdir [2].

Aqrar sahə üzrə dövlət dəstəyi formalarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar [2; 11]:

- ✓ Fermerlərə birbaşa (əkin sahəsinə, heyvan başına və ya istehsal vasitələrinə görə) ödənişlər;
- ✓ Məhsullar üzrə qiymət dəstəyi (bazara müdaxilə yolu ilə);
- ✓ Məhsul sığortası, kredit, marketinq, suvarma suyu və s. görə subsidiyalar;
- ✓ İxrac subsidiyası, habelə idxala kvotalar və tariflər şəklində maneələrin tətbiqi.

Bu məqalədə Azərbaycanda fermerlərə birbaşa şəkildə verilən subsidiyaların effektivliyi qiymətləndirilmişdir.

Kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi sahəsində dünya təcrübəsi

Müasir dövrdə kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə dünya bazarı konyukturası demək olar ki, xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrin tətbiq etdikləri geniş əhatəli və həcmi milyardlarla ölçülən aqrar subsidiya siyasətinin təsiri ilə formalaşır.

Buna görə də hazırda aqrar sahəyə adekvat həcmdə dövlət dəstəyi göstərə bilməyən ölkələrin fermerlərinin nəinki ixrac bazarlarında, hətta daxili bazarlarda belə rəqabətqabiliyyətli ola bilməmələri beynəlxalq təşkilatların çoxsaylı hesabatlarında qeyd olunur [3].

Bəzi ölkələrdə aqrar sahəyə verilən birbaşa subsidiyalar üzrə müxtəlif mənbələrdən toplanmış göstəriciləri Cədvəl 1-dən müşahidə edə bilərik.

Cədvəlin məlumatları göstərir ki, hazırda aqrar sahəyə subsidiyaların verilməsi həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xarakterikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Cədvəl 1-in məlumatları ölkələrin aqrar sahəyə ayırdıqları birbaşa subsidiyaların həcmi ilə bağlı göstəricilərdir. Əslində ölkələrin aqrar sahəyə dolayı yollarla müxtəlif formalarda göstərdikləri (məsələn, qiymətlərin tənzimlənməsi, daxili bazarın qorunması, ixrac subsidiyaları, vergi güzəştləri və s.) dəstəklərin həcmi daha böyükdür.

Belə ki, OECD tərəfindən aparılmış hesablamalar əsasında hazırlanmış Cədvəl 2-dən bunu əyani görə bilərik.

Cədvəl 1. Ölkələr üzrə kənd təsərrüfatı sahəsinə birbaşa subsidiya ödənişləri (2018)

Ölkə	Dövlət büdcəsi xərcləri, milyard \$	Kənd təsərrüfatı məhsulu, milyard \$	Aqrar sahəyə birbaşa ödənişlər, milyon \$	Birbaşa ödənişlərin dövlət büdcəsində payı	Birbaşa ödənişlərin kənd təsərrüfatı məhsuluna nisbəti
ABŞ	4094.0	451.4	20.000	0.49%	4%
Fransa	1412.0	85.4	8.488	0.60%	10%
Rusiya	233.0	79.2	2.200	0.94%	3%
Türkiyə	142.0	71.5	2.819	1.99%	4%
Almaniya	1573.0	61.6	5.682	0.36%	9%
İtaliya	927.8	61.3	4.337	0.47%	7%
İspaniya	535.9	60.6	5.985	1.12%	10%
C. Koreya	335.8	37.6	1.845	0.55%	5%
B. Britaniya	1120.0	33.4	3.697	0.33%	11%
Hollandiya	340.2	32.9	850	0.25%	3%
Polşa	102.2	28.6	3.970	3.88%	14%
Ukrayna	46.7	26.5	347	0.74%	1%
Rumıniya	65.5	21.7	2.094	3.19%	10%
Yunanıstan	98.1	11.7	2.412	2.46%	21%
Danimarka	175.5	11.7	976	0.56%	8%
İrlandiya	87.2	9.9	1.412	1.62%	14%
Macarıstan	67.0	9.8	1.510	2.26%	15%
Belçika	260.0	9.3	592	0.23%	6%
Portuqaliya	96.8	8.4	785	0.81%	9%
Avstriya	201.9	8.2	816	0.40%	10%
Belarus	23.6	7.8	988	4.19%	13%
İsveç	269.9	6.8	809	0.30%	12%
Çexiya	83.9	5.8	984	1.17%	17%
Bolqarıstan	20.3	4.5	925	4.55%	20%
Finlandiya	140.7	4.1	618	0.44%	15%
Azərbaycan	13.4	4.1	202	1.51%	5%
Litva	21.6	2.6	546	2.52%	21%
Slovakiya	38.5	2.6	517	1.34%	20%
Xorvatiya	26.9	2.5	284	1.05%	11%
Sloveniya	21.0	1.5	159	0.76%	10%
Latviya	10.4	1.4	269	2.58%	20%
Estoniya	9.9	0.9	145	1.46%	15%
Ermenistan	2.9	2.0	10	0.34%	1%

Mənbə: BMT-nin, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının, İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatının (OECD) və AvroStat-ın ölkələr üzrə hesabatları əsasında tərtib olunub.

Məsələn, ABŞ-ın aqrar sahəyə ayırdığı birbaşa subsidiyalar 20 milyard dollar, bütün dəstək tədbirlərinin həcmi isə 44 milyard dollardır. Yaxud da müvafiq göstəricilər Türkiyə üzrə 2.8 milyard dollar və 8 milyard dollar, Rusiya üzrə 2.2 milyard dollar və 10 milyard dollardır, Cənubi Koreyada 1.8 milyard dollar və 25.4 milyard dollardır və s.

Cədvəl 2. Ölkələr üzrə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara ehtimal olunan dəstək (Producer Support Estimate), milyon ABŞ dolları

Ölkələr	2016	2017	2018
Çin	220,908.1	210,835.2	206,474.1
Avropa Birliyi	97,482.5	99,622.7	110,313.9
ABŞ	36,441.8	33,812.9	44,307.9
Yaponiya	42,409.1	42,376.4	41,819.3
Cənubi Koreya	20,996.8	23,342.1	25,418.5
Rusiya	9,628.6	10,012.5	10,004.9
Türkiyə	15,967.6	12,873.6	8,029.8
İsveçrə	7,348.3	6,422.4	6,694.9
Meksika	4,249.4	4,417.0	4,804.3
Kanada	4,696.8	4,082.9	4,198.5
Norveç	3,241.7	3,260.5	3,609.1
Braziliya	5,948.0	4,122.3	2,292.2
İsrail	1,409.0	1,493.2	1,611.2
Avstraliya	816.2	1,092.6	1,095.0
Qazaxıstan	-31.9	465.8	784.7
Cənubi Afrika	352.2	599.7	761.0
Çili	358.1	412.2	385.4
İslandiya	234.5	260.4	251.4
Ukrayna	-808.5	-795.8	-212.8

Mənbə: www.oecd.org

Cədvəl 2-dən görünən maraqlı bir məqam həm də budur ki, Ukraynada həyata keçirilən mövcud aqrar siyasət tədbirləri bu ölkədə fermerlərin ziyanına olub, başqa sözlə, müəyyən məhsullar qrupu üzrə yerli istehsalçılar üçün əlverişsiz bazar şərtləri formalaşmışdır.

Müxtəlif ölkələr iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri və keçilən tarixi yol əsasında, aqrar sahəyə dövlət dəstəyi tədbirləri də müxtəlif xarakterlidir.

✚ Türkiyə: Türkiyədə kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə dövlət dəstəyinin əsas istiqamətləri bitkiçilik məhsulları (dizel yanacağı dəstəyi, sertifikatlı toxum dəstəyi, kimyəvi gübrə dəstəyi və torpaq analizi dəstəyi), sığorta və kənd yerlərinin inkişafı üzrə dövlət dəstəkləridir. Bu ölkədə aqrar sahəyə dövlət dəstəyi tədbirləri əsas etibarilə ayrı-ayrı məhsullar üzrədir. Ümumilikdə isə, Türkiyədə 2018-ci ildə dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatına göstərilən müxtəlif dəstək tədbirlərinin həcmi 6,25 milyard dollara qədər artmış, 2003-2017-ci illər ərzində isə dövlət tərəfindən fermerlərə məcmu olaraq 44,4 milyard dollar dəyərində pul dəstəyi göstərilmişdir [11].

✚ ABŞ: ABŞ-ın mövcud aqrar subsidiya siyasəti 2002-ci ildə qəbul edilən “Fermerlərin Himayəsi və Kənd İnvestisiya Qanunu”na əsaslanır (“Farm Bill” kimi tanınır). Hər 5 ildən bir yenilənən bu Qanun çərçivəsində aqrar sahəyə 2001-ci ildən hər il 16.5 milyard dollar, 2005-ci ildən hər il 20 milyard dollar birbaşa subsidiya ödənməmişdir. Bununla belə, aqrar sahəyə ayrılan birbaşa və dolay

subsidiyaların həcmi təqribən 170 milyard dollar dəyərində qiymətləndirilir [10]. ABŞ-ın kənd təsərrüfatı siyasəti hər beş ildən bir yenilənən Qanuna əsasən təcridən və ya köklü şəkildə dəyişdirilir, vaxt keçdikcə məhsul istehsalına görə birbaşa ödənişlər deyil, qiymətlərin və ya gəlirlərin stabilliyinə görə ödənilir. Meyvə və tərəvəz məhsulları subsidiyaya cəlb edilmir.

✚ **Avropa Birliyi:** Avropa Birliyi ölkələrində kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi Ümumi Aqrar Siyasət (Common Agricultural Policy - CAP) adlandırılan müştərək siyasət aləti vasitəsilə həyata keçirilir. Həcmi 59 milyard avro olan CAP büdcəsi Avropa Birliyinin ümumi büdcəsinin 27%-ni təşkil edir. Avropa Birliyi üzrə orta hesabla hər hektara 266 avro birbaşa ödəniş verilir. Hər il bütünlükdə Aİ üzrə 7 milyon fermer təsərrüfatı birbaşa ödənişlərdən yararlanır və çox vaxt birbaşa ödənişlər bu fermerlərin gəlirlərinin əksər hissəsini təşkil edir. Birbaşa ödənişlər CAP büdcəsinin 71%-ni təşkil edir və 2018-ci ildə həcmi 41,7 milyard avro təşkil edib [4].

Son on il ərzində bu fermerlərin gəlirinin orta hesabla yarısı məhz birbaşa ödənişlərdən təşkil olunmuşdur. Birbaşa ödənişlərlə əhatə olunan faktiki əkin sahəsi isə 156 milyon hektardır ki, bu da Aİ üzrə cəmi faktiki əkin sahəsinin 90%-ni təşkil edir. Birbaşa ödənişlərlə yanaşı, bazar intervensiyası çərçivəsində də əlverişsiz bazar şərtlərinə görə fermerlərə müvafiq ödənişlər edilir. Bazar intervensiyası tədbirləri CAP büdcəsində 5% paya malik olmaqla 2,7 milyard avro təşkil edir. Bazar intervensiyası tədbirlərindən son dövrlər süd, donuz əti, meyvə və tərəvəz sektorlarındakı böhranlar zamanı istifadə olunmuşdur.

Məsələn, bazar intervensiyası aləti çərçivəsində hər il 1 mart-30 sentyabr tarixləri arasında süd istehsalçılarından tonu 2463 avrodan 60 min ton kərə yağı və tonu 1698 avrodan 109 min ton quru süd tədarük edilir. Məqsəd qiymətlərin ən aşağı olduğu dövrlərdə süd üzrə minimum qiymət həddini təmin etməkdir. Bazar şərtləri normallaşdıqdan sonra tədarük edilmiş süd məhsulları satışa çıxarılır.

Həmçinin bazar intervensiyası aləti çərçivəsində “Xüsusi saxlanclara dəstək” vasitəsilə kərə yağı, quru süd və pendir saxlayan özəl anbar sahiblərinə dəstək verir.

Bunlardan başqa, CAP büdcəsi xərclərinin 24%-i və ya 14.4 milyard avrosu kənd yerlərinin inkişafı siyasəti çərçivəsində həyata keçirilən milli və regional proqramları əhatə edir.

✚ **Rusiya:** Rusiya Federasiyasında kənd təsərrüfatı sahəsinə dövlət dəstəyinin əsas istiqamətləri “2013-2020-ci illər üzrə aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi və kənd təsərrüfatı, xammal və ərzaq məhsulları bazarının tənzimlənməsi üzrə Dövlət Proqramı”nda təsbit olunub [12]. Proqram çərçivəsində 2017-ci il üzrə kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin həcmi 3.66 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Rusiyada kənd təsərrüfatına ümumi dövlət dəstəyinin 60%-i Aqrar Sənaye Komplekslərinin payına düşür. Bu baxımdan, 2018-ci ildə Rusiyada ASK-nın inkişafına ümumilikdə 2,2 mlrd. ABŞ dolları, o cümlədən investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına 582 mln. ABŞ dolları, kənd yerlərinin dayanıqlı inkişaf etdirilməsinə 191 mln. ABŞ dolları və fermerlərin dəstəklənməsi və kənd kooperasiyasının dəstəklənməsi sisteminin yaradılmasına 90 mln. ABŞ dolları məbləğində subsidiya ayrılmışdır.

Bundan başqa, Rusiya dövləti buğda, çovdar, arpa və qarğıdalı üçün daxili qiymətləri sabitləşdirmək məqsədi ilə qiymət intervensiyası kimi tənzimləmə alətlərindən də istifadə edir.

✚ **Gürcüstan:** 2012-ci ildə Gürcüstan dövləti kənd təsərrüfatının inkişafını iqtisadiyyatın prioritetlərindən biri elan edib və nəticə etibarilə kənd təsərrüfatı yönümlü dəstək tədbirlərinin həm komponentləri, həm də həcmi 2012-ci ildən etibarən əhəmiyyətli dərəcədə artıb. 2012-ci ildə aqrar sahə üzrə dövlət xərcləri əvvəlki ilə nisbətən 3 dəfədən çox artaraq 124,6 milyon dollar, 2013-cü ildə isə

246,3 milyon dollar olmuşdur. Aqrar sahəyə dəstək tədbirlərinin həcmninin ÜDM-ə nisbəti 1,6%, dövlət büdcəsi xərclərində payı isə 6,4% olub [8].

Əsas dəstək tədbirləri üzümçülük və şərabçılığa dəstək, güzəştli aqrar kreditlər, aqrar sığortaya və kiçik fermerlərə dəstək kimi məsələləri əhatə edir.

Qazaxıstan: Qazaxıstanda kənd təsərrüfatı sektoruna yönəlmiş büdcə vəsaitlərinin həcmi 2016-cı il üzrə 348,8 milyon dollar, 2017-ci ildə isə 533,9 milyon dollar həcmində olmuşdur ki, bu da dövlət büdcəsi xərclərində 4-5% pay təşkil etmişdir. 2016-2017-ci illərdə kənd təsərrüfatı sahəsinə dövlət dəstəyinin həcmi ÜDM-in 1%-i nisbətində qədər yüksəlmişdir.

2017-ci ildə hökumət tərəfindən qəbul edilmiş subsidiya qaydalarına əsasən kənd təsərrüfatı texnikası və avadanlıqlarına investisiya qoyuluşları, genofondun yaxşılaşdırılması, istehsala yeni texnologiyaların tətbiqi, eləcə də peşəkar kadrların hazırlanması məsələləri dövlət tərəfindən stimullaşdırılır [9].

Konkret olaraq, 2016-cı ildə heyvandarlıq sahəsi üzrə 255,8 milyon dollar, bitkiçilik sahəsi üzrə 321,5 milyon dollar həcmində subsidiya verilmişdir. Son illərdə, quşçuluğun inkişafı məqsədilə, 50-100% miqdarında xərclərin kompensasiyası şəklində dövlət dəstəyi proqramı da həyata keçirilməkdədir.

Qeyd edək ki, aqrar sahəyə ayrılan subsidiyalarla bağlı hazırda dünya miqyasında geniş müzakirə olunan məsələlərdən biri də pambıqçılıq sahəsi üzrədir. Belə ki, bu sahəyə xüsusilə Çin və ABŞ tərəfindən ayrılan subsidiyaların həcmi milyardlarla dollar həcmindədir. Türkiyə və Yunanıstan da pambıqçılığa yüz milyonlarla dollar həcmində subsidiya ayırırlar. Ümumilikdə isə 2003-2018-ci illər ərzində dünyanın əsas istehsalçı ölkələrində pambıqçılığa ayrılan subsidiyaların həcmi 4-10 milyard dollar həcmində olub [7].

Bəzi ölkələrdə aqrar sahəyə verilən subsidiyaların dövlət xərclərindəki payının, aqrar sahənin iqtisadiyyatdakı payına nisbəti göstəricisini, başqa sözlə, aqrar sahəyə edilən yardımın səviyyəsi ilə aqrar sahənin iqtisadiyyata verdiyi töhfənin müqayisəsi göstəricisini Cədvəl 3-dən müşahidə edə bilərik. Qeyd edək ki, bu göstərici BMT tərəfindən “Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri üzrə ölkə hesabatları” çərçivəsində hazırlanır.

Cədvəl 3. Kənd təsərrüfatına istiqamətlənmə indeksi

(aqrar sahəyə ayrılan vəsaitlərin büdcədə payının bu sahənin ÜDM-də payına nisbəti göstəricisi)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
C. Koreya	2.0	2.08	1.91	1.91	1.75	1.98	2.1	-
Litva	1.23	0.9	0.77	0.82	0.86	1.01	0.97	-
Özbəkistan	-	0.82	0.68	0.62	0.6	0.94	0.68	-
Türkiyə	0.45	0.54	0.57	0.59	0.67	0.61	0.61	0.64
Latviya	1.46	0.59	0.91	0.63	0.72	0.45	0.60	-
<i>Azərbaycan</i>	<i>0.56</i>	<i>0.55</i>	<i>0.52</i>	<i>0.46</i>	<i>0.50</i>	<i>0.49</i>	<i>0.58</i>	<i>0.49</i>
Qazaxıstan	1.03	0.76	0.9	0.66	0.54	0.51	0.41	0.38
Fransa	0.40	0.34	0.36	0.36	0.37	0.46	0.40	-
Rusiya	0.11	0.43	0.4	0.54	0.41	0.31	0.38	0.43
Macarıstan	0.47	0.39	0.38	0.31	0.42	0.43	0.37	-

Niderland	0.38	0.46	0.42	0.42	0.36	0.32	0.33	0.20
Hindistan	0.44	0.43	0.38	0.35	0.35	0.33	0.32	-
İsrail	0.27	0.27	0.41	0.35	0.49	0.41	0.32	-
Gürcüstan	0.06	0.15	0.39	0.29	0.33	0.29	0.32	0.29
Ermənistan	0.26	0.23	0.12	0.09	0.09	0.14	0.20	0.17
Qırğızıstan	0.12	0.11	-	-	0.10	0.13	0.13	-
Ukrayna	0.32	0.27	0.24	0.21	0.13	0.07	0.05	0.13
Pakistan	0.13	0.04	0.05	0.08	0.03	0.03	0.05	-

Mənbə: <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/database/>

Cədvəl 3-ün məlumatları onu göstərir ki, əksər ölkələrdə aqrar sahəyə ayrılan vəsaitlərin büdcədə payının bu sahənin ÜDM-də payına nisbəti göstəricisi aşağıdır. Məhz buna görə də dünya ölkələri tərəfindən qəbul edilmiş “Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri” çərçivəsində bir sıra hədəflərə nail olmaq baxımından əsas qlobal çağırışlardan biri aqrar sahəyə ayrılan vəsaitlərin zəruri səviyyəyə çatdırılmasıdır.

Azərbaycanda aqrar sahəyə ayrılan subsidiyaların effektivliyinin təhlili

2010-2018-ci illər ərzində Azərbaycanda kənd təsərrüfatına ayrılan ümumi vəsaitlərin büdcə xərclərində payı göstəricisi müxtəlif illərdə 2.5-3.2% arasında olub, aqrar sahə üzrə birbaşa subsidiyaların payı isə 0.95%-dən 1.51%-ə dəyişib (Cədvəl 4.).

Cədvəl 4. Azərbaycanda cəmi kənd təsərrüfatı xərclərinin və birbaşa subsidiya xərclərinin büdcə xərclərində payı

	Aqrar sahə üzrə əlavə dəyərin ÜDM-də payı	Cəmi büdcə xərcləri, milyon AZN	Kənd təsərrüfatı xərcləri, milyon AZN	Kənd təsərrüfatı xərclərinin büdcədə payı	Kənd təsərrüfatına birbaşa subsidiyalar, milyon AZN	Subsidiyaların büdcədə payı	Kənd təsərrüfatına istiqamətlənmə indeksi
2010	5.5%	11,765.9	363.4	3.1%	111.2	0.95%	0.56
2011	5.1%	15,397.5	435.4	2.8%	97.6	0.63%	0.55
2012	5.1%	17,416.5	458.2	2.6%	120.2	0.69%	0.52
2013	5.4%	19,143.5	477.5	2.5%	118.0	0.62%	0.46
2014	5.3%	18,709.0	494.0	2.6%	112.9	0.60%	0.50
2015	6.2%	17,784.5	537.1	3.0%	156.3	0.88%	0.49
2016	5.6%	17,751.3	574.1	3.2%	183.3	1.03%	0.58
2017	5.6%	17,594.5	484.6	2.8%	205.6	1.17%	0.49
2018	5.3%	22,731.6	718.6	3.2%	342.8	1.51%	0.60

Mənbə: AR-nın dövlət büdcəsinin icrası haqqında qanunları, Dövlət Statistika Komitəsi

Aqrar sahəyə ayrılan cəmi vəsaitlərin büdcədə payının bu sahənin ÜDM-də payına nisbəti göstəricisi olan “Kənd təsərrüfatına istiqamətləndirilmə indeksi” 2010-2018-ci illər ərzində 1-dən kiçik olmaqla 0.46 və 0.60 arasında müxtəlif qiymətlər almışdır ki, bu da kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə dövlət xərclərinin payının aqrar sahənin iqtisadiyyata verdiyi töhfə ilə müqayisədə nisbətən aşağı olduğunu göstərir.

Bununla belə, müsbət haldır ki, 2010-2018-ci illər ərzində kənd təsərrüfatına ayrılan ümumi vəsaitlərin həcmi təqribən 2 dəfə, subsidiyaların həcmi isə təqribən 4 dəfə artıb. Bu fakt hökumətin kənd təsərrüfatının inkişafının prioritet sahələrdən biri olması ilə bağlı siyasətinin real təzahürlərindən biridir.

Azərbaycanda aqrar sahəyə ayrılan birbaşa subsidiyaların istifadə istiqamətləri ilə bağlı məlumatlar Cədvəl 5-də əks olunub.

Cədvəl 5. Azərbaycanda kənd təsərrüfatına müxtəlif istiqamətlər üzrə ayrılan subsidiyaların həcmi

Dövlət dəstəyinin növü	Həcmi, min AZN		Xüsusi çəkisi	
	2017	2018	2017	2018
Yanacaq və motor yağlarına görə subsidiya (hər hektara görə 50 manat)	51295.8	60555.1	25.0	17.7
Buğda və çəltik istehsalçılarına subsidiya (hər hektara görə 40 manat)	17125.9	23330	8.3	6.8
1-ci və 2-ci reproduksiya toxum və ting istehsalçılarına subsidiyalar	5938.6	7738.8	2.9	2.3
Elmi-tədqiqat müəssisələrinə orijinal, elit və superelit toxumların istehsalına çəkilən xərclərin ödənilməsi	918.7	905.1	0.4	0.3
Mineral gübrələrin və biohumusların dəyərinin 70 faizinin ödənilməsi	60075.3	102257	29.2	29.8
Pestisidlərin dəyərinin 70 faizinin ödənilməsi	1645.2	5743	0.8	1.7
"Aqrolizinq" ASC tərəfindən satılan və lizinqə verilən kənd təsərrüfatı texnikasına tətbiq edilən güzəştin həcmi	31570.8	88000	15.4	25.7
"Aqrolizinq" ASC xətti ilə damazlıq heyvanların satışına tətbiq edilən güzəştin həcmi	8429.16	15970.1	4.1	4.7
Süni mayalanma yolu ilə alınmış hər baş buzova görə heyvan sahiblərinə 100 manat həcmində subsidiya verilməsi	3929.6	6905.1	1.9	2.0
Xam pambığın hər kq-na görə 0,1 manat subsidiya verilməsi	20719.3	23038.1	10.1	6.7
Quru tütünün hər kq-na, yaş tütünün isə hər 10 kq-na görə 0,05 manat subsidiya verilməsi	201.1	247.4	0.1	0.1
Bütün növ yaş baramanın hər kq-na görə 5 manat subsidiya verilməsi	1199	2490.5	0.6	0.7
Şəkər çuğundurunun hər tonuna görə 4 manat subsidiya verilməsi	1584.6	1106.6	0.8	0.3
Təkrar əkinlərə görə (hər hektara 50 manat)	917	1431.2	0.4	0.4
Arıçılara hər arı ailəsinə (pətəyə) görə 10 manat subsidiya verilməsi	-	3106	0.0	0.9
Cəmi	205550	342824	100.0	100.0

Mənbə: Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi

Cədvəl 5-dən görünür ki, 2018-ci ildə kənd təsərrüfatına ayrılan subsidiyaların 63.9%-i birbaşa olaraq fermerlərin texnika, mineral gübrə, pestisid və cins mallardan ibarət istehsal vasitələrini əlverişli şərtlərlə əldə etmələrinə yönəlib ki, bu da həmin istiqamətlərdə subsidiya üçün ayrılmış vəsaitlərin yüksək səviyyədə ünvanlı və nəticəli olması deməkdir. Belə ki, texnika parkının inkişafı, habelə gübrə və pestisiddən istifadə göstəriciləri üzrə əyani statistik hesabatlar mövcuddur.

Qalan subsidiyaların da 9.8%-i pambıq, tütün, barama, şəkər çuğunduru, habelə süni mayalama ilə alınmış buzovlara görə ödənilib ki, bu da tam nəticəyönlü dəstək tədbiridir.

Subsidiyaların təqribən 26.3%-i yanacaq-motor yağlarına, buğda və çəltiyə, habelə toxum istehsalına dəstək istiqamətində verilərək fermerlərin istehsal xərclərinin azaldılmasına xidmət edən daha bir dəstək tədbirləri qrupu kimi rol oynayır.

Ümumiyyətlə, ölkədə aqrar sahə üzrə həyata keçirilən subsidiya siyasətinin fermerlərin istehsal xərclərinin azaldılmasına təsirlərini Cədvəl 6-dan əyani şəkildə görə bilərik.

Cədvəl 6. Subsidiyaların məhsulun maya dəyərində payı

	Gübrə və pestisidlər <i>güzəştli</i> satıldığı halda 1 tonun maya dəyəri, AZN	Gübrə və pestisidlər <i>güzəstsiz</i> satıldığı halda 1 tonun maya dəyəri, AZN	Gübrə və pestisidlərə subsidiyanın maya dəyərində payı, %-lə	Yanacaq/motor yağlarına və məhsula subsidiyanın maya dəyərində payı, %-lə	Cəmi subsidiyaların maya dəyərində payı, %-lə
Buğda	113.5	152.9	25.8	21.9	47.7
Arpa	132.9	163.7	18.8	13.3	32.1
Qarğıdalı	67.9	90.9	25.3	7.4	32.7
Digər dənli	241.5	280.6	13.9	6.2	20.1
Paxlalılar	345.4	481.9	28.3	6.0	34.3
Kartof	166.7	183.2	9.0	1.8	10.8
Tərəvəz (açıq sahə)	107.2	116.7	8.1	2.0	10.1
Bostan	30.2	35.5	14.9	6.0	21.0
Meyvə	96.0	114.2	15.9	4.1	20.0
Üzüm (süfrə)	162.7	177.8	8.5	3.0	11.6
Üzüm (texniki)	157.3	201.6	22.0	5.4	27.4
Günəbaxan	299.3	418.8	28.5	11.3	39.8
Pambıq	295.8	336.8	12.2	29.7	41.9
Çay	469.6	511.4	8.2	6.7	14.8
Tütün	949.7	1,116.3	14.9	4.5	19.4
Şəkər çuğunduru	22.1	27.1	18.3	14.8	33.1
Yonca	45.2	47.1	4.2	12.6	16.7

Mənbə: Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin Fermer Təsərrüfatları Məlumatlarının Monitorinqi Sistemi (FTMMS)

Cədvəl 6-dan görünür ki, kənd təsərrüfatına verilən dövlət dəstəyi siyasəti çərçivəsində fermerlərə birbaşa ödənilən subsidiyalar, habelə gübrə və pestisidlərin güzəştli satışına görə verilən subsidiyalar müxtəlif bitkiçilik məhsullarının hər tonu üzrə maya dəyərini 10-48% nisbətində azaldır. Subsidiyalar dənli və paxlalılar, pambıq, günəbaxan və şəkər çuğundurunun maya dəyərini azalmasında daha böyük rol oynayır.

Əlavə olaraq onu da nəzərə almaq lazımdır ki, kənd təsərrüfatı texnikasının dəyərini 40%-nin büdcə hesabına ödənilməklə güzəştli satışı bir tərəfdən fermerlərin texnika ilə təminat bazasını gücləndirməklə yanaşı, digər tərəfdən bu texnikalar vasitəsilə göstərilən xidmətlər üzrə xidmət haqlarının da təqribən 25-30% aşağı olmasını şərtləndirir. Belə ki, kənd təsərrüfatı texnikasının dəyərini subsidiya hesabına azaldılması amortizasiya xərclərini də azaldır ki, bunun hesabına aqroservis xidmətləri göstərən sahibkarlar daha aşağı xidmət tarifləri ilə xidmət göstərə bilirlər.

Nəticə

Beləliklə, ümumi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının 3-4% nisbətində olan və büdcə xərclərində 1-1.5% təşkil edən aqrar subsidiyalar məhsulların maya dəyərini azaldılmasında və qiymət rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsində kifayət qədər əhəmiyyətli rol oynayır. Şübhəsiz ki, əsas məsələlərdən biri də mövcud subsidiya siyasəti hesabına aqrar sahənin inkişafı və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi baxımından hansı nəticələrin əldə olunması ilə bağlıdır. Bu məqsədlə bir neçə istiqamətdə göstəricilərə nəzər yetirmək olar:

- **Aqrar sahənin inkişafı:** Aqrar sahənin inkişafında müsbət dinamika hər il davam edib.
- **Özünütəminatmə göstəricisi:** Kənd təsərrüfatı məhsulları ilə ölkənin özünütəminatmə göstəricisi ümumilikdə məqbul səviyyədədir. Tarixən kənar mənbələrdən asılı olduğumuz ət və süd məhsulları ilə təminat 80-90%-ə çatıb, özünütəminatmə baxımından ən zəif göstəricinin olduğu buğda üzrə təminat səviyyəsi 64.8%-ə yüksəlib. Ən əsası, bu gün aqrar sahədə formalaşmış maddi-texniki təminatın və biznes mühitinin hesabına ölkənin özünütəminatmə baxımından nisbətən zəif olan sahələri üzrə yerli istehsal potensialının gücləndirilməsi üçün tələb olunan strategiyanın müəyyən olunmasına mühüm baza yaranıb.
- **İxrac göstəricisi:** Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixrac göstəriciləri yüksək tempə artır.
- **Məşğulluq göstəricisi:** 2014-2018-ci illərdə aqrar sahədə məşğul olanların sayı 4.7% artıb, aqrar sahə üzrə muddlu məşğul olanların ümumi muddlu məşğulluqda payı isə 2,9%-dən 3,3%-ə yüksəlib. FTMMS hesabatına əsasən, aqrar sahədə ödənişsiz ailə əməyi və ödənişli əmək nisbəti 30:70-dən 45:55-ə dəyişib.

İstifadə olunmuş mənbələr

1. “Azərbaycanın kənd təsərrüfatı”, Statistik məcmuə, Bakı-2019
2. Agriculture subsidies <https://www.encyclopedia.com/plants-and-animals/agriculture-and-horticulture/agriculture-general/agricultural-subsidies> (15.01.2020)
3. Agriculture, Trade and Food Security: Issues and Options in the WTO Negotiations from the Perspective of Developing Countries, Vol. I - Issues and options, Report and papers of an FAO Symposium held at Geneva on 23 - 24 September 1999
4. Common Agricultural Policy (15.01.2020)
https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy_en
5. Engel's law https://en.wikipedia.org/wiki/Engel%27s_law (15.01.2020)
6. <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/database/> (15.01.2020)
7. International Cotton Advisory Committee, World Cotton Database (15.01.2020) icac.gen10.net/
8. Trade Policy Review: Georgia wto.org/english/tratop_e/tp428_e.htm (15.01.2020)

9. Trade Policy Reviews of Kazakhstan wto.org/english/thewtoe/_/countries_e/kazakhstan_e.htm (15.01.2020)
10. United States farm bill https://en.wikipedia.org/wiki/United_States_farm_bill (15.01.2020)
11. Volkan Korkmaz, “Tarım Ürünlerini Destekleme Politikaları: Türkiye ve AB Karşılaştırması”, Adnan Menderes Üniversitesi, İktisat Anabilim dalı. İkt-YL-2015-0001, Aydın -2015
12. Государственная поддержка агропромышленного комплекса РФ gr.specagro.ru (15.01.2020)
13. www.agro.gov.az
14. www.maliyye.gov.az
15. www.oecd.org

PhD., Firdovsi F.Fikratzade

Director of the Agricultural Economics Research Center

Assessment of the effectiveness of agricultural subsidies in Azerbaijan

Summary

The practice of providing state support to agriculture, including subsidizing area, had become an essential element of the global agricultural system. This article discussed the theoretical aspects of state support for agriculture and analyzed international experience in this area. The measures of state support in the agrarian sector of Azerbaijan, including direct subsidies, were systematically analyzed, and the effectiveness of this support was evaluated on the basis of various indicators.

Keywords: *state support, subsidy, direct subsidy payments, index direction of agriculture.*

Д.ф.э.н., Фирдовси Фикрат оглы Фикратзаде

Директор Центра Аграрных Исследований

Оценка эффективности сельскохозяйственных субсидий в Азербайджане

Резюме

Практика оказания государственной поддержки сельскому хозяйству, в том числе субсидирование данной области, ныне стали решающими элементами мировой сельскохозяйственной системы. В данной статье были рассмотрены теоретические аспекты государственной поддержки сельского хозяйства, а также проанализирован мировой опыт в этой области. Меры государственной поддержки сельскохозяйственной сферы, и особенно прямые субсидии были систематично проанализированы, эффективность же поддержки была оценена на основе различных показателей.

Ключевые слова: *Государственная поддержка, субсидия, прямые выплаты в виде субсидий, индекс ориентированности на сельское хозяйство.*